

**ZANIM PRZYSZŁA «POŻOGA»: DOKUMENTY I MATERIAŁY
DOTYCZĄCE DZIAŁALNOŚCI POLITYCZNO-SPOŁECZNEJ
POLAKÓW NA PODOLU W LATACH 1905-1910 WSTĘP,
WYBÓR I OPRACOWANIE ROMAN JURKOWSKI. – OLSZTYN:
CENTRUM BADAŃ EUROPY WSCHODNIEJ UNIWERSYTETU
WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO, 2011. – 776 s.**

У сучасних дослідників історії Російської імперії перманентний інтерес викликають виборчі процеси до Державної Думи та Державної Ради. Зокрема, актуальними залишаються питання пов'язані із регіональними особливостями виборчих кампаній у окремих губерніях. Чергове свідчення цьому – збірник документів, упорядкований доктором історичних наук, професором Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Республіка Польща) Романом Яновичем Юрковським. Уміщені в ньому матеріали висвітлюють маловідомі сторінки діяльності Подільського губернського виборчого комітету, утвореного польськими землевласниками губернії наприкінці 1905 р.

Революційні події 1905-1907 рр. в історії Російської імперії позначилися не лише гострими соціальними протистояннями, а й суттєвими реформуваннями системи державного управління. Важливим елементом цих змін стало запровадження Державної Думи. З появою нової владної інституції розпочалася складна та болісна трансформація абсолютної монархії в конституційну, якій не судилося увінчатися успіхом внаслідок «пожежі» Першої світової війни та революційних подій 1917 р.

Подільська губернія, незважаючи на провінційність, не стояла осторонь від цих важливих процесів. Навпаки, у зв'язку із особливостями географічного розташування, соціального та національного складу населення й інших чинників виборчий процес на її території мав поряд із загальноімперськими тенденціями й чітко виражену регіональну специфіку.

Характерною особливістю передвиборної боротьби до Державної Думи Російської імперії усіх чотирьох скликань у Подільській губернії було те, що тут в основному боролися між собою непартійні організації і непартійні кандидати, а представники окремих національностей: єврейської, польської, «російської» (української). Це було зумовлено етнонаціональним складом населення губернії. Український етнос на рубежі XIX-XX ст. складав, за різними даними, понад 75-80%¹ населення краю і значно переважав число євреїв та поляків. Проте, він був представлений переважно селянством, що не відзначалося громадською активністю. Натомість євреї складали близько половини міських та містечкових жителів². Поляки чисельно були представлені набагато скромніше – 2,3%³. Однак вони становили вагомий частку великих землевласників краю. Так, право обирати члена Державної Ради від Подільської губернії у 1906 р. мало 622 дворян.

З них росіян і українців – 243 чоловіка або 39%, а осіб польського походження – 379 або 61%⁴. Крім того, поляки зазнавали утисків з боку самодержавства на національному ґрунті, а тому вважали вибори до нової владної інституції серйозним шансом на поліпшення свого становища. Останній факт, в свою чергу, зумовив активне формування польських виборчих комітетів у губерніях Західного краю, зокрема Подільській.

Зважаючи на означені вище історичні обставини, документи і матеріали Подільського губернського виборчого комітету зібрані його секретарем, землевласником Проскурівського повіту Калікстом Дунін-Борковським та ретельно упорядковані й опубліковані Р.Я. Юрковським, мають неоціненне значення як для глибшого розуміння і реконструкції виборчих процесів до Державної Думи й Державної Ради на теренах Поділля, так і для з'ясування значення та ролі у них польських землевласників. Унікальність матеріалів, розміщених у збірнику зумовлюється й тим, що як указує сам упорядник, це єдине й повне зібрання, яке абсолютно задокументувало роботу одного із дев'яти польських губернських виборчих комітетів Західного краю. Матеріали саме Подільського виборчого комітету збереглися повністю лише завдяки старанності його секретаря, який зберіг копії документів для власного архіву. З часом ці матеріали потрапили до Бібліотеки Ягеллонського університету в Кракові й сьогодні зберігаються у Відділі рукописів у вигляді текстів та мікрофільмів.

Структурно збірник побудований за хронологічно-проблемним принципом. Він складається із передмови, дев'яти розділів, що включають 238 різноманітних документів польською та російською мовами, списку розміщених у збірнику документів, коротких резюме російською, українською та англійською мовами, іменного й географічного покажчиків. Таким чином, у збірнику наявні усі необхідні для подібних видань структурні елементи, що поліпшує зручність користування та підвищує його інформативний потенціал.

Для розуміння значущості опублікованих у виданні документів, важливе значення має вступна частина збірника, яка виходить далеко за рамки звичайної передмови, оскільки містить детальний аналіз діяльності Подільського губернського виборчого комітету польських землевласників. Зокрема, Р.Я. Юрковський охарактеризував процес його формування, структуру, склад, основні форми та методи роботи. Окрема увага приділена фінансовим аспектам діяльності комітету, особливостям функціонування секретаріату та постаті секретаря Калікста Дунін-Борковського. Водночас, упорядник умотивував обрану структуру збірника, розкрив систему авторських приміток, висловив подяки колегам за допомогу у підготовці збірника тощо.

У першому розділі «*Od Dumy bułginiowskiej do do rozwiązania I Dumy Państwowej: 6 (19) sierpnia 1905 roku – 8 (21) lipca 1906 roku*» («Від булігінської думи до розпуску I Державної Думи: 6 (19) серпня 1905 року – 8 (21) липня 1906 року») згруповано 14 документів, що висвітлюють приготування польських землевласників до перших виборів в Думу, їх

ознайомлення із виборчим законодавством і, власне, самі вибори. Зібрані матеріали різноманітних нарад дають змогу з'ясувати передвиборчі плани польських і російських землевласників, містять інструкції щодо організації і проведення виборів, взірці заяв виборців до повітових управ у справах земського господарства щодо внесення до виборчих списків та зразки скарг у повітові виборчі комісії, протоколи засідань Подільського губернського виборчого комітету, списки кандидатів із губернії до I Державної Думи.

Другий розділ «*Od rozwiązania I Dumi Państwowej do rozwiązania II Dumi Państwowej: 8 (21) lipca 1906 roku – 3 (16) czerwca 1907 roku*» («Від розпуску I Державної Думи до розпуску II Державної Думи: 8 (21) липня 1906 року – 3 (16) червня 1907 року»). включає значно більше за попередній число документів – 63. Це цілком закономірно, адже саме на виборах до II Державної Думи спостерігалася найвища суспільно-політична й електоральна активність польських землевласників Поділля. Як наслідок, їм вдалося провести до Думи свого кандидата В.К. Лісовського, який був єдиним депутатом-поляком у II Думі від усіх трьох губерній Правобережної України. У розділі акумульовані документи, що проливають світло на основні напрямки співпраці польських і російських землевласників під час підготовки та проведення виборів, зокрема, списки спільних кандидатів у виборщики в м. Кам'янці-Подільському, особливості функціонування польських виборчих комітетів у Ямпільському, Ольгопільському та Літинському повітах, порушення під час виборів (скарги). Значну інформаційну цінність мають матеріали голосування за кандидатів у землевласницькій і селянській куріях та списки кандидатів до II Державної Думи від Подільської губернії загалом. Деяко виходять за територіальні межі означені у заголовку збірника, вміщені у цьому розділі протоколи зібраних делегатів від Київського, Волинського і Подільського губернських виборчих комітетів, що відбулися у м. Києві в лютому та квітні 1907 р. Вони дають змогу сформулювати уявлення про персональний склад, завдання, форми та методи роботи усіх трьох польських губернських виборчих комітетів Правобережної України. Наприкінці розділу вміщено документи, що дозволяють проаналізувати погляди польських землевласників Поділля на розв'язання аграрного питання в Російській імперії в період роботи Державної Думи другого скликання.

Третій розділ збірника «*Od rozwiązania II Dumi Państwowej do wyboru do Rady Państwa w 1910 roku: 3 (16) czerwca 1907 roku – 18 września (30 października*) 1910 roku*» («Від розпуску II Державної Думи до виборів у Державну Раду в 1910 році: 3 (16) червня 1907 року – 18 вересня (30 жовтня) 1910 року») містить 38 документів (протоколи, скарги, листи), які посвідчують різке погіршення умов виборів до Державної Думи третього скликання для польських землевласників Подільської губернії, що відбулося унаслідок прийняття нового виборчого закону 3 червня 1907 р. Згідно останнього відбулося значне скорочення числа кандидатів у

---

* Так подано у змісті та назві розділу. В анотаціях дата вказана вірно 1 жовтня.

губернії із 199 до 150 осіб. Попри те, що це зменшення абсолютно не торкнулося курії землевласників, воно негативно позначилося на виборчих шансах польських землевласників краю. Це, по-перше, було зумовлено тим, що у православних землевласників за нового куріального розподілу виборщиків у Подільському губернському виборчому зібранні зникла потреба у підтримці поляків під час виборчого протистояння із селянськими виборщиками. По-друге, товариш (заступник) міністра внутрішніх справ С.Є. Крижановський зобов'язав подільського губернатора О.О. Ейлера у тих повітах, де чисельно переважали польські землевласники поділяти передвиборні з'їзди на два відділення із зарахування до першого поляків, а до другого решти землевласників. Таким чином, владою штучно створювалася ситуація, коли навіть за значного чисельного переважання землевласників-поляків вони не змогли б обрати більше одного виборщика із свого середовища. Зважаючи на такі заходи, як засвідчує вміщений у розділі список виборщиків III Державної Думи, було обрано лише 8 виборщиків-поляків.

У четвертому розділі «Pryby stworzenia Organizacji Podola» («Спроби створення Організації Поділля») сконцентровано 19 документів що, висвітлюють процес утворення та вироблення статуту так званої «Організації Поділля». Остання була покликана, крім виборів до Державної Думи та Державної Ради, zorganizувати усі інші напрями суспільно-політичної діяльності польського населення Подільської губернії. Матеріали розділу вказують, що у разі здійснення цього проекту поляки губернії отримали б потужну організацію, здатну відстоювати їхні національні інтереси не лише у регіоні, а й далеко за межами Поділля.

«Wybory do Rady Państwa w 1906, 1909 i 1910 roku» («Вибори до Державної Ради в 1906, 1909 і 1910 році») – п'ятий розділ збірника. Він містить 10 документів, які проливають світло на участь польських землевласників у виборах до Державної Ради різного скликання та їхню роботу в цій інституції. Зокрема, уміщено відозви Подільського губернського виборчого комітету з приводу виборів до Державної Ради, списки виборців-поляків та кандидатів до Державної Ради, протокол передвиборчого зібрання польських землевласників Поділля про обрання посланців до Державної Ради від 14 вересня 1909 р., звіти польських представників Подільської губернії у Державній Раді тощо.

Шостий розділ «Urządowe wykazy, według powiatów guberni podolskiej, osób posiadających czynne i bierne prawo wyborcze w wyborach do Rady Państwa w latach 1906, 1909 i 1910» («Офіційні списки осіб по різних повітах Подільської губернії, що мали активне і пасивне виборче право на виборах до Державної Ради в 1906, 1909 і 1910 роках») інтегрує 38 документів із списками подільських виборців, що мали право обирати та бути обраними до Державної Ради. Їхня цінність для дослідників виходить далеко за межі звичайних виборчих списків. Оскільки вони містять інформацію про розмір власності, освіту, місце проживання, вік, соціальне становище, а із 1909 р. і національну приналежність виборців. Відтак

можуть слугувати цінним джерелом для вивчення різноманітних проблем історії Поділля кінця XIX – початку XX століття.

У сьомому розділі «Organizacja i funkcjonowanie Podolskiego Gubernialnego Komitetu Wyborczego» («Організація і функціонування Подільського губернського виборчого комітету») розміщено 15 документів, присвячених різноманітним аспектам внутрішньої організації та функціонування Подільського губернського виборчого комітету польських землевласників. Це, зокрема, листи діячів комітету Сигізмунда Лесневича, Богдана Жебровського, Калікста Дунін-Борковського, Здислава Грохольського Йозефа Орловського та Томаша Любінського, що містять відомості про його роботу, фінансові звіти комітету про надходження та видатки тощо.

Нетрадиційним для рецензованого збірника, як за структурою, так і за змістом уміщених матеріалів є восьмий розділ «Varia» («Різне»). Він об'єднує 12 документів розділених на два окремих підрозділи: *Fragmenty z dziejów polskiego życia społeczno-politycznego na Podolu w latach 1905-1910* («Фрагменти з історії суспільно-політичного життя поляків на Поділлі в 1905-1910 роках») та *Rosjanie na Podolu w latach 1905-1910* («Росіяни на Поділлі в 1905-1910 роках»), які нараховують 8 і 4 документи відповідно. Перший підрозділ містить інформацію про утворення й функціонування різноманітних польських громадських організацій: протокол першого засідання Каголицького товариства доброчинності, яке відбулося 26 лютого 1907 р. в Кам'янці-Подільському; інструкцію для членів цього товариства; статут Летичівського повітового сільськогосподарського гуртка, утвореного польськими землевласниками; статут Гуртка самоосвіти в Кам'янці-Подільському; доповідь землевласника Кам'янецького повіту Казимира Вейдліха Подільському товариству сільського господарства про аграрне питання в Росії тощо. Попри менше число вміщених документів, більшою тематичною різноманітністю вирізняється другий підрозділ, який уміщує: акт православного духовенства 4 округу Літинського повіту від 20 жовтня 1905 р. із приводу закону про вибори до Державної Думи; звернення вінницького повітового предводителя дворянства графа Дмитра Гейдена та трьох священників до православного духовенства й загалом православного населення краю про обов'язкову участь у виборах до II Державної Думи; установчий документ про склад, мету, завдання, форми та методи діяльності Комітету допомоги владі в дотриманні і охороні спокою і порядку в Подільській губернії; чернетка проекту статуту Союзу боротьби із страйками в Проскурівському повіті.

Останній, дев'ятий розділ «Polacy z Ziem Zabrzanych, szczegylnie z Wołynia, Podola i Kijowszczyzny – ruzne aspekty działalności społeczno-politycznej w latach 1905-1910» («Поляки із Західного краю, особливо з Волині, Поділля і Київщини – різні аспекти громадсько-політичної діяльності в 1905-1910 роках») сформований із 29 документів. Більшість із них не стосуються безпосередньо Подільської губернії, а висвітлюють численні вектори роботи громадських та політичних організацій польського населення, головно Правобережної України. Наявні у розділі документи віддзеркалюють ідеологічне підґрунтя, програмні засади та практичну ді-

яльність Польської конституційно-демократичної партії України, Волині і Поділля, Польської національної партії в Росії, Польської конституційної Західного Краю партії, Союзу землевласників і землеробів Волинської губернії, Союзу землевласників і землеробів Київської губернії, Товариства взаємодопомоги студентів-поляків Київського університету Св. Володимира тощо. Для з'ясування передвиборних прагнень і планів діяльності поляків під час виборів до II Державної Думи важливе значення мають матеріали ухвал з'їздів представників виборчих комітетів із дев'яти західних губерній Російської імперії та протоколи засідань губернських виборчих комітетів.

Підсумовуючи відзначимо, що рецензований збірник документів укладений на високому науковому рівні й, попри задекларовані вузькі територіальні рамки Подільської губернії, має неоціненне значення не лише для дослідників краю, а й слугуватиме історикам, які займаються вивченням різноманітних аспектів історії Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. загалом. Його матеріали, безумовно, зможуть суттєво поповнити джерельну базу практично будь-яких наукових студій про вибори до Державної Думи, Державної Ради, діяльність політичних і громадських організацій, міжнаціональних й соціальних відносин, історії станів, біографістики та робіт із іншої тематики у межах означеного хронологічного періоду. Тому сподіваємося, що із уміщеними в збірнику документами зможе ознайомитися якомога ширше коло істориків та всіх зацікавлених читачів.

Примітки

1. Кабузан В.М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса / В.М. Кабузан. – М.: Наука, 2006. – С.290; Малий В.В. Етнічний і релігійний склад населення Поділля наприкінці XIX ст. / В.В. Малий // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Подільський: Історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, 1995. – С.119.
2. Гуменюк А.О. Етнічний склад міського населення Правобережної України в 60-90 рр. XIX ст. / А.О. Гуменюк // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Подільський: Історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, 1995. – С. 108.
3. Малий В.В. Етнічний і релігійний склад населення Поділля наприкінці XIX ст. / В.В. Малий // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Подільський: Історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, 1995. – С. 120.
4. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 442. Канцелярія Киевского Подольского и Волынского генерал-губернатора. – Оп. 637. – Спр. 545. Матеріали підготовки уездных съездов в земские учреждения. – Арк 22.; Федьков О.М. Політичні партії та селянські громадські організації на Правобережній Україні в 1905-1907 роках: дис. канд. іст. наук: 07.00.01. / О.М. Федьков. – К., 1993. – С. 28.

Одержано 13 березня 2013 р.